

Türkiye'nin Batılılaşma / Modernleşmesi Üzerine

Derya Erdem*

Türkiye'nin geçmişte olduğu gibi günümüzde de Batılılaşma/modernleşme sancısını derin bir biçimde yaşadığı söylenebilir. Gecikmiş bir modernleşmenin getirdiği sorunlarla, iddialı bir varsayım olmakla birlikte, "belki de çok uzun bir süre, hatta (belki de) hep yaşayacak" olduğu da söylenebilir. Ok yaydan (çoktan) çıktı. Belki de üç-dört yüz yıl önce. Hedef ise, özellikle Cumhuriyet tarihi boyunca, ne kadar tartışmalı, ne kadar sorunlu olursa olsun "Batılılaşma/modernleşme/çağdaşlaşma" olarak kondu. Ancak ok bunca zamandır hedefine, yani Batıya ulaşamadı. Batıya gözlerini çevirmiş Türkiye, Cumhuriyetin yönetici seçkinlerinin uyguladığı Batılı olmaktan çok "Batıcı" politikalar ve çizgisellik sütunu üzerine kurulmuş bir aydınlanma/modernleşme projesi ve bu projenin niteliğinin henüz (pek) aşılmamış olduğu gerçeğinin, bir başka deyişle hedefin konmasında ve bu hedefe ulaşmada yaşadığı sorunlarının ferasetiyle her defasında ister istemez kendi realitesiyle yüzleşmek, kendini tanımlamak, kendi birikimini yoldamak, kendini anlamaya çalışmak zorunda kalıyor. Bu sorunun hep var olmakla birlikte, 1980'lerden sonra daha sıklıkla gündeme geldiğini görüyoruz. Bunun en önemli nedeni ise, Batının kendi yarattığı ve pek çok ülkeye dayattığı modernleşme projesini uzun zamandır yine kendisinin dağıtıyor olması. Başka bir deyişle modernleşme projesi içinden okunabilecek siyasete, kültüre, topluma dair tüm pratikler ve düşünsel ifadelerin yapısöküme uğratıldığı bir süreçte, Türkiye gibi pek çok ulus-devletin modern pratiklerinin de sorunsallaştığını

* (Dr. Betçim Bülender) (erdemder@hotmail.com)

görüyoruz. Dolayısıyla günümüzde kuramsal tartışmaların çoğunun temelinde yer alan Batının modernleşme projesinin eleştirisi, yalnızca Batı için değil, siyasal, kültürel, ekonomik ve sosyal yaşantısını bu projeye biçimlendiren Türkiye için de geçerli bir eleştiri olarak karşımıza çıkıyor. Benhabib'e göre, Batıda genel olarak hissedilen Aydınlanma düşüncesinin krizi ile Türkiye'de yaşanan Kemalist düşüncenin krizi aynı etmenlerin oluşturduğu durumlar olarak beliriyor (1999:13).

Akıl egemenliğindeki bir projenin farklılıklar bastırarak, dışsallaştıran, yabancılaştıran, sömüren, yerinden eden niteliğiyle içselleştirilmiş kötücül bir iktidar biçimi olarak yayılması Batının olduğu kadar elbette Türkiye'nin de sorunu olarak karşımıza çıkıyor. Türkiye'de Batılı Aydınlanma felsefesinin en önemli uzantılarından birinin de modern Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinde yatan Kemalizm ideolojisi olduğunu düşündüğümüzde, Aydınlanma düşüncesinin bir uzantısı olarak kabul edilebilecek Kemalizmin hukuk devleti, laiklik, toplumsal ve politik eşitlik kavramlarının ya da ilkelerinin uzun zamandır Türkiye'de de krize girmiş olduğunu görüyoruz (Benhabib, 1999:13). Hukuk sisteminin, suçları adil ve zamanında cezalandırmaktan uzak olması, laiklik tartışmaları, yaşanan ekonomik krizlerin gelir dağılımında yarattığı sorunlar ve yine politik temsil sorunları vs. Türkiye'de yaşanan bu krize örnek olarak gösterilebilir.

Batı düşüncesinde modernliğin siyasal ve ekonomik anlamda demokratik, özgürleştirici, yaratıcı değerlerinden uzak, araçsal akıl hâkimiyetinde insanlık için tehlike ve tehditlerle dolu bir risk tablosuyla belirmesi, her şeyden önce kapitalist ekonomik sistemi ciddi biçimde eleştiri konusu yaparken, Aydınlanmacı düşüncenin felsefi temellerinin de sorgulanmasına yol açtığını görüyoruz. Batının düşünsel tarihine bakıldığında özellikle 19. yüzyıldan günümüze bilim, tarih, toplum, felsefe, siyaset ve kültür alanlarında modern argümanlarla ifadesini bulan kuramsal çerçeveler ve modern çağ kuramcılarının ortaya koyduğu fikirlerin sıklıkla tartışma konusu edildiği görülüyor. Yani Batı, Aydınlanmacı düşüncenin yarattığı değerleri ve akla olan çok kat'î vurgunun ya da inancın cisimleştiği pozitivist anlayışı tam da aklın akıldışı eylemselliklere yol açtığı yölye ya; savaş, cinayet, sömürü, dışsallaştırma, yerinden etme, açlık, yoksulluk vs. ne kadar akıldışıdır?) ya da "akıl iktidarının kanlı bir iktidar olduğu" (Foucault, 2000: 176) gerekçeyle sorguluyor; aklın sürekli bir iktidara yol açtığı araçsallığını, çıkarıcı bireyciliği yerele yeni bir düşünsel atmosfer yaratıyor. Batıda gelişen bu düşünsel birikim ise temellerini yine kendi felsefi geleneğinden alıyor. Yani Batı kendi içinde kendini eleştirel bir felsefi birikime de sahip ve bu birikimden yararlanıyor. Batıda gelişen bu düşünsel atmosfer içinde, "İkinci modernlik", "Postmodernizm", "Kozmopolitizm", "Çoğul modernlik", "Globalizm", "Post-Aydınlanmacılık", "Postkolonyalizm" vs. gibi kavramsallaştırmalarla yeni bir epistemolojik birikimin giderek daha çok ağırlık kazandığı ve en azından Batının düşünsel, eylemsel (siyasal, sosyal, kültürel) hayatına bu birikimin daha çok yansıdığı gözlemleniyor. Bütün bu yeni "-izm"lerin ya da düşünsel dönüşümün temelinde, Kartezyen özne anlayışının ve pozitivist kuramın eleştirileri, farklılığa, çokkültürlülüğe, bireyselleşmeye, diyaloga vb. yapılan vurgular ve Batı modernliğinin genel geçer evrensel tek modernlik olmadığına olan inancın yer aldığı söylenebilir.

Batı toplumlarında butun bu düşünsel gelişimi ve modernliğin geldiği son aşamayı U. Beck'in "düşünümsellik" (reflexivity) (1992) kavramsallaştırmasıyla açıklamak mümkün: Düşünümsellik, bireylerin içinde yaşadıkları toplumda, yapılarla girdikleri ilişkide tek yönlü bir belirlenme ve boyun eğme pratiğinden çıkıp, yapı-eylem diyalektiğinin karşılıklı kurulma mantığının ayırıcısına varmaları ve araçsal rasyonalitenin hâkimiyetinde dayatılan toplumsal, bilimsel ve teknolojik yapıları sorgulamaları olarak tanımlanıyor (Nalçaoğlu, 2000: 126). Ulrich Beck, "düşünümsel modernlik" olarak adlandırdığı modernleşmenin gelinen bu son aşamasında, birbiriyle bağlantılı iki önemli gelişmeye dikkat çekiyor: İlk olarak, basit modern toplum içinde gelenekçi rasyonelleştiren ve gelenekselleşen yapıların tasfiyesine gidilmektedir. İkinci olarak da, risk dağılımının belirlediği toplumda, toplumsal aktörlerin niteliği de değişmektedir. Buna göre, toplumsal eylemin faili, kaynakların eşitsiz dağılımından şikayet eden toplumsal sınıflardan çok "birey"lerdir (Aktaran Nalçaoğlu, 2000: 125). Özellikle son otuz yıldır Batıda, daha önceki modern teori içinde vurgulanan özne kimliklerinin önceden verili birer öz olduğuna belirten görüşler ve bu görüşlerle bağlantılı olan sınıf, parti gibi kolektif kimliklerin zayıfladığı, özneliğin çeşitli toplumsal ortamlar içerisinde toplumsal olarak inşa edildiği yolundaki görüşten hareketle toplumsal cinsiyet, ırk, cinsel tercihler, etnik statüler, marjinal bireyler ve gruplar gibi kültürel kimliklerin ağırlık kazanmaya başladığı görülüyor. Başka bir deyişle, Batı modernizmi, bireye dayalı liberal değerleri de oluşturarak, dinsel ve geleneksel inançların yoğunlaştığı cemaat ilişkilerini dönüştürmüş, daha heterojen, farklılaşmış, çoğulcu bir toplumsal yapıya ulaşmıştır (Göle, 2001:171) Batı toplumlarının geldiği bu aşama düşünümsel modernlik tartışmaları içinden değerlendirilir ve özellikle bireylerin mevcut yapıları sorgulamalarından ve kendi özgüllüklerini ortaya koymalarından kaynaklı olarak bireyselleşme üzerindeki tonlama artarken, Türkiye gibi ülkelerin ise kendi iç dinamiklerinden ve olumsuz küresel etkilenimlerden kaynaklı olarak bu süreçten, bir başka deyişle "düşünümsel bir toplum olmaktan uzak olduğu" (Nalçaoğlu, 2000: 125) görülüyor. Kısacası, Türkiye, modernleşme projesinin yarattığı açmazlarla (bu açmazları tanımlamaya çalışsa da) baş edebiliyor olduğu izlenimini vermiyor. Geleneksel söylemlerin ağırlıklı olarak dolaşımda olduğu, geleneğin rasyonelleştirildiği, yapının katı ve bireyselleşmenin henüz çok zayıf olduğu Türkiye'de mevcut yapıyı halen yine Beck'in kavramlarından yararlanarak "yan-modern", ya da "basit-modern" olarak tanımlamak çok da yanlış bir saptama olmasa gerek. Başka bir deyişle, Türkiye'de hem katı yapının dağılmaktan, hem de bireylerin kendi varoluşları için içinde yaşadıkları toplumun yapılanmasını sorgulayabildiği bir sorumluluk üstlenmeden ve kendi özgüllüklerini ortaya koyabilecekleri bir retorik geliştirmeden henüz uzak olduklarını söylemek mümkün. Bunu Mardin'in (2000) tanımlamasıyla "geç modernleşmiş" bir toplum olmanın ya da Göle'nin (1991) ifadesiyle "hızlı modernleşmiş" olmanın getirdiği sorunlar ya da açmazların bir göstergesi olarak okumak da mümkün.

Türkiye "düşünümsel" bir toplum olmaktan uzak derken, bu savı gerekçelendirecek bazı saptamalarda ve gözlemlerde bulunabiliriz. Ama öncelikle şunun altını çizmekte fayda var: 1980'lerden bu yana Türkiye'de Kemalist ideolojinin modernleşme projesi

de dağılmaya başlamış gibi görünüyor. Ama nasıl? Aslında bu görünüşteki dağılma (veya gerçek anlamıyla *dağılamama*) Türkiye'nin düşünümsel bir toplum olmaktan nasıl uzak olduğunu da açığa çıkarıyor. Her şeyden önce Türkiye'nin bu süreçte ciddi bir buhran, bir kafa karışıklığı yaşadığı ileri sürülebilir. Türkiye, Kemalist aydınlanmacı modernliğin sancularını, buhranını, kafa karışıklığını atlattıktan sonra, küreselleşmenin getirdiği yeni değerlerle, algılayışlarla, kuramlarla karşılaşmanın sancularını yaşıyor. Dolayısıyla Batılılaşma bunalımı ya da buhranı son birkaç on yıldır kendini daha çok hissettiriyor. Sorun ise, özetle şöyle beliriyor: Uzun zamandır inşa edilmeye çalışılan, üzerinde yoğun tartışmaların yapıldığı bu zaten bir hayli sorunlu olan, mütehakim yapılarıyla topluma büyük ölçüde içkin hale getirilmesiyle de bir ırsada yol açan Batılılaşma/modernleşme projesi nasıl dağıtılacaktı ya da dağıtılıyor (du)? Sözelimi modernliğin ciddi mirası olan ulus-devlet; bayrak, sancak, dil, Türklük vb. üzerindeki egemen bakış yeteri kadar eleştirilebiliyor ve bu eleştiri kültüre içkin hale getirebiliyor muydu? İrki, dili, vatani, yurdu vs. öne çıkararak hukuksal çerçeveler, ya da hâkim toplumsal, kültürel pratikler, normlar eleştirel bir perspektiften yeteri kadar sorgulanabiliyor muydu? Farklı etnik gruplarla yüzleşmeye, sözelimi Kürtlerle karşılaşmaya/yüzleşmeye "tahammül" edilebiliyor muydu? Demokrasi, daha katılımcı ve özgürlükçü anlamda yeniden ele alınıp, hukuk ve adalet sistemine uygulanabiliyor muydu? Herkesin dini inancına saygılı olma, çeşitli din ve mezheplere hoşgörü çerçevesinde yaklaşma sürekli tekrarlanan basmakalıp ifadeler olmaktan çıkarılabiliyor, hukuk ve adalet sistemi, din ve vicdan özgürlüğü çerçevesinde daha katılımcı, farklılıkları gözetken tarzda yeniden inşa edilebiliyor muydu? Aileyi, kadını, bireyi inşa eden modern aydınlanmacı anlayış dağıtılabilir miydi? Bütün modern kültürel pratiklerin olumlu anlamlarıyla örülü - ya da öyle olduğu varsayılan, umut edilen- (iyi, doğru, dürüst, çalışkan, vatansever, cesur, namuslu, hakbilir, vs.), sözelimi "modern Türk genci", "Çağdaş Türk kadını", "Cumhuriyet beyefendisi", "Şanlı Türk askeri" vs... gibi inşa edilmeye çalışılan bireysel kimliklerin eleştiri yapılabilir miydi? Kendini bir mühendisin elinden çıkmış bir tasarım, ya da bir prototip olarak görmek istemeyen, kendini olduğu gibi, ne ise o olarak ortaya koyan bir kendilik (*self*) içinde bireysel farklılıklar, ya da marjinal gruplar kabullenilebiliyor muydu? Modernliğin henüz kenarında yer alan, henüz bu projeye dahil olamamış kenar, taşra, modernin de ötesine (bu düşünsel iklim) taşınabiliyor muydu? Batının yarattığı evrensellik düşüncesi içindeki yeni *ethos*'a kendi sesiyle, kendi özgüllüğüyle yanıt verebiliyor, bu düşünceye katılabilir miydi? Kısacası, yine aynı soru: "Batılı/modern" bir toplum olabiliyor muydu?

İşte bu sorulara yanıt vermekte zorlandığımız ya da olumlu yanıtlar veremediğimiz için belki de Türkiye'nin henüz "Batılı" bir toplum olmaktan, kendi içinde yarattığı düşünümsel bir toplum olmaktan uzak olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu sorulara neden olumlu yanıtlar veremediğimiz üzerine de düşünmek ve bunu açığa kavuşturmak gerekiyor: Türkiye'de 1980'lerin ikinci yarısından itibaren ekonomik alandaki liberalleşme politikaları ağırlığını hissettirirken, aynı zamanda aydınların gündeminde de daha liberal bir söylem yaygınlık kazandı. Kemalist aydınlanma projesini eleştiren ikinci

cumhuriyet tartışmaları; gecikmiş bir modernleşmenin, sanayileşmeden modernleşmenin, ya da iç dinamiklerden çok dıştan gelen etkilerle modernleşmenin eleştirisi; sağ ve sol ideolojilerin kutupsallığına, radikalliğine, keskinliğine olan inancın zayıflaması ve bu söylemlerin eleştirisi, laiklik, demokrasi, hukuk tartışmaları vb. aydınların gündeminde daha çok yer aldı ve Türkiye'nin modernleşme projesinin eleştirisiyle ilgili az da olsa kuramsal bir birikim sağlandı. Ancak bu entelektüel birikimin topluma yayılması, kültürel yaşama için hale getirilmesiyle ilgili açmaz, önemli bir sorun olarak kalmaya devam etti. Topluma için düşününsel bir yaşam biçiminin hayata geçirilmesi mümkün olmadı. Bu sorun, entelektüel birikim ve çalışmaların hiçbir zaman yeterli olmuyuşu, üniversitelerin yaşadığı sorunlar, olanaksızlıklarla ilgili olmakla beraber, Türkiye'de okuma, düşünme, sorgulama alışkanlığının olmamasıyla da ilgiliydi. Türkiye'de yaşanan ise, daha çok ekonomik anlamda liberalleşme eğiliminin yarattığı yoz, kaba, yüzeysel, çıkarıcı, araçsal aklın egemenliğinde bir tüketim kültürünün ve bu kültürün ahlakının topluma yayılması oldu. Ancak bu saptama Batıyla bakışmalı ve toplumda yaşanan gelişmelerin ve kültürel ifsadın açıklanmasında yeter ölçüde bir açıklama olduğu yanlılığına sürüklleme tehlikesini de beraberinde getiriyor. Asıl sorunun ise, Türkiye ve Türkiye gibi toplumların temel açmazı olan ve ahlaki bunalımın kaynağını daha iyi işaretleyen Batılılaşma karşısında bir "arada kalma", "yerini bulamama" gibi aşılması henüz pek kolay olmayan bir ölçüde düğümlendiği söylenebilir.

Gerçekte Türkiye'de eskiden beri (Osmanlı'dan beri), ne kadar aşılmaya çalışılsa da, özellikle de temelinde Batılılaşmayla ilgili bir sorun olarak, düalist bir anlayışın egemenliği, toplumda siyasal, sosyal, bilimsel, kültürel bütün alanlarda yaşanan önemli bir açmaz olarak varlığını sürdürüyor. Düşünüş, algılayış, hissediş biçimlerinde ya o, ya ötekisi yani "ya/ya da" gibi egemen bir varış var: Ya İslamcı, ya da Kemalist, ya sağcı, ya da solcu, ya iyi, ya da kötü, ya sevmek ya da terk etmek, ya zengin ya da yoksul vs... gibi karşıtlıklar içinde bir tercih/soçüm yoksunluğunun, bütün düşünsel ve kültürel pratiklerde izlerini görmek mümkün. Bu öyle hemen geçirilecek bir konu da değil. Bu düalist yaklaşım o toplumun genel yapısıyla ilgili, o toplumun bütününe yayılmış bir yaşam biçimi hakkında da ipucu veriyor. Her şeyden önce bu yaklaşım, o toplumdaki kabiliğin, hoşgörüsüzlüğün, tahammülsüzlüğün, iletişimsizliğin, kesinliğin, hükümlülüğün, bağımsızlığın vs. göstereni olurken, bunlar da o toplumdaki yoksulluk, yoksunluk (özellikle düşünsel), sınırlılık gibi başka gösterenlere de işaret ediyor. Kısacası Türkiye henüz Batıda siyasal, kültürel, toplumsal, bilimsel alanda ağırlığını hissettiren eklettizm düşüncesinin büyük taşıyıcısı o küçük "ve" sözcüğünün (Beck, 1999) önemini kavramaktan uzak görünüyor, ya da Türkiye'de eklettizm daha çok ayrılık, türdeşlik, benzerlik için söz konusu olabiliyor.

Türkiye'nin uzak, belki de yabancı olduğu bir konu da, Batının modernleşme projesini dağıtırken yararılandığı varlık, etik, öteki, gerçek, görünüş, oyun vs. gibi kavramların büyük bir açılımına yer veren ontolojik bir bakış açısıdır. Bu bakış açısı, Batıya, yaşama dair daha geniş bir içgörü ve dayarlık kazandırmıştır denilebilir. Ya da en azından entelektüel duyarlılığın bu yönde olması nedeniyle topluma ulaşan pek çok esere de bu bakışın yansması söz konusudur. Türkiye'nin bu tür felsefi açılımlara oldukça

yabancı ve bu düşünsel kavrayıştan yoksun olması, yaşam alanına bakışta geniş bir iç/ya da dış ve ya evrensel bir görüden çok, nesnelere, kavramların, olayların, mekânların, simgelerin vs. önemine, gerçekliğine, ciddiyetine olan bir algılayışı, inancı canlı tutuyor. Bu, örneğin ulus-devlet ve onun kurumları, sembolleri, imgeleri, kavramları söz konusu olduğunda daha geçerli bir durumdur. Sözgelimi Türkiye’de devlet göstereni, hiçbir oyuna ve şakaya gelmez biçimde içselleştirdiği bütün hâkim gösterilenleriyle, ve hatta bunları da unutturacak, bastırarak biçimde devlet gösterenine, yani kendine gönderme yapar. Dolayısıyla hemen her soyut ve somut göstereni her şeyden önce varlık temelinde (ve sonra egemen tüm gösterilenleriyle) kendine gönderme yapar: Bayrak (vardır ve) bayraktır; vatan (vardır ve) vatanıdır; Sakarya (vardır ve) Sakarya’dır; ordu ordudur; polis polistir, parti partidir, devlet başkanı devlet başkanıdır, yasa yasadır; suç suçtur; görev görevdir; karakol karakoldur, adliye adliyedir; okul okuldur, aile ailedir; asker askerdir... Örnekleri çoğaltmak mümkün.¹ Ve bunlarla ardışık ve iç içe olmak üzere çoğu duygulanım alanı da böyledir ve ya böyle olmak durumunda kalır. Dolayısıyla bu örnekler bütün varlıklar için, insana dair her şey için, insanın bütün duygulanım alanları için de geçerli olabilir/ve ya uygulanabilir: Korku korkudur; sevgi sevgidir; haz hazdır; öfke öfkedir; pişmanlık pişmanlıktır; af afıdır... Bu duygulanımların da bu kadar “gerçek” algılanışı ve kendine gönderme yapması, hem yapının, sistemin katılığı, durağanlığı ve gerçek algılanışıyla, hem de zaten baştan varlık temelinde bu duygulanımların da bir gerçeklik algılanışı içinde kendine gönderme yapmasıyla ilgilidir. Lacan’ın bir sözünü anımsatmakta fayda var burada: “Delî, yalnızca kendini kral sanan bir dilenci değil, kendini kral sanan kraldır da aynı zamanda...” (Aktaran, Zizek, 2003: 290). Bu sözden hareket edecek olursak, Türkiye’de bütün kavramlar, nesnelere, duygular, mekânlar, simgeler, iş/meslek sahipleri bir delilik içindedir. Bütün varlıkları olduğu gibi maddi ve/veya simgesel gerçekliği içinde kavrayan, ona atfedilen tüm yanıtları da o olarak gerçekmiş gibi kavrayan bu “gerçeklik” algılayışımızın da delirme noktasında olduğunu söyleyelim. Bu aynı zamanda yaşam karşısında çoğu zaman hiçbir esnekliğe kapı aralamaz biçimde bir “ciddiyet”e, ciddi bir duruşa da işaret eder.

1 Bunların istisnaları da yok değil elbet; ancak bu istisnalar, modernliğin inşasında belki de daha tehlikeli, tekün varlıklar için geçerli. Maddî varlık temelinde değil belki ama, bütün gösterilenleriyle örneğin trafik lambası trafik lambası değildir Türkiye’de. Yaya geçidi yaya geçidi değildir, üst geçit üst geçit değildir vs... Bunlar, “bizim” kavramakta güçlük çektiğimiz, anlamı veremediğimiz “saçma sapan” şeylerdir (ve bunların kavranılması için -ya da kavranılacağı kadar- yerleri sürekli değiştiğideğildir). Bu durum, hem modern toplumun kert inşasına -henüz ve hâlâ- bir yabancılık, hem de yolsuzluk, kalabalık, gültülü ve bu yüzden de can sıkıcı kentlerde geliştirilen ve/veya gelişen kolaycı, sarsız, bencil vs. içselleştirilmiş bir etik kavrayışın dışavurumu olarak okunabilir. Aslına bakılırsa, tek başına bu durum bile, -yani trafikle ilgili bu sonumuz-, başka bir yazının konusu olacak kadar fikirte değerli.

2 Yürümün Türkiye’de bu konuda verdiği bir örneği kendi üslubundan aktaralım: “Şanlı Refahiyol hükümeti döneminde Türk askeri, Kıbrıs’ta bayrak direğine tutunan bir Rum’u vurduktan sonra bizi kımayan ABD Dışişleri sözcüsü Burns’ün ‘insan hayatı ve insan hayatının kutsallığı nihayetle bir kumaş parçasının korunmasından daha önemlidir’ sözleri Çiller’i çileden çıkarmış, daha önce ‘bayrağa uzanan eller kırılır’ diyen hanımefendi Burns’e kendince haddini bildirmişti”. (Radikal İki, 2 Kasım 2003).

Cumhuriyetin 80. yıldönümü için dikilen ve şu can sıkıcı Guinness rekorlar kitabına giren üç bin küsur metre uzunluğundaki bayrağımız (yani üç bin küsur metre uzunluğundaki ciddiyetimiz), bazı simgelerin, işaretlerin, imgelerin "bizim" için ne kadar da hayati, önemli, ciddi, gerçek olduğuna işaret ediyor ve ciddi değer yargılarımızdan bazıları da bir kez daha ciddi biçimde hatırlatıyor: "Bayrağa uzanan eller kınlar".² Hele hele de üç bin küsur metre uzunluğunda rekorlar kitabına girmiş bir bayrağımız varsa, bu türden ifadelerin daha da ciddiyet kazandığı düşünülebilir. Yani, kısacası tek bir örnekle, Türkiye'de bayrak göstereni, bütün hâkim gösterilenleriyle bayraktır ve bayrağın simgesel gerçekliğinin ciddiyetinin şakaya, oyuna gelir yanı yoktur. Türkiye'de içinde yaşadığımız zamanları Türkler, "simgelerin giderek gerçekliğin tahtına oturduğu ürkütücü zamanlar" olarak tanımlıyor ve çığırından çıkmış simgeler dünyasında "gerçeklik" in (yani örneğin bayrağın her şeyden önce kumaştan yapılan bir "kumaş parçası" olduğu gerçeğinin) muktedirlerin dikti ettiği milli duyarlılığa tehdit gibi algılandığının altını çiziyor.³

Türkiye'nin Batılılaşmayla ilgili sorunlarını ve Türkiye'nin neden "Batılı" olamadığına ilişkin sorunları ele alırken, yukarıdaki açıklamalarımızla da bağlantılı olarak, Tanpınar'ın, Doğu ile Batı arasında gördüğü önemli farklılıklara da değinmek gerekiyor. Tanpınar, bu farklılardan birinin ve hatta en önemlisinin Doğu'daki muhayyile gücünün zayıflığı olduğunu belirtir ve "Doğu'da muhayyile yoktur demek pek de yersiz bir iddia olmaz" (1996: 2) der. Ona göre muhayyile, "bir his veya fikri yahut bir imajı nesiller boyunca tekrara düşmeden bütün imkânları ile yoklamak, mahiyetini değiştirene kadar onunla derinden uğraşmak, bu suretle dili herhangi bir kalıplaşmaya imkân vermeden zenginleştirmektir" (24). Örneğin Batı, Doğudan gelen bir mücevheri işlerken bile, hususi bir dikkat, spekülasyona kadar giden bir bilgiyle, yani spekülatif bir dikkatle nesnesine yaklaşır ve onu üstün bir işçilikle bambaşka bir hale getirir. Doğu ayrımıya girmeyi bilmediği için esaslıyı daima kaybeder (25-26). Batı medeniyetini, bir yığın hamlesinde hızını aldığı (pusula, sıfır, keman, kanun ve örneğin İran, Mısır, Çin medeniyetinin Batıya yansımaları vs...) Müslüman medeniyetinden ayıran fark Tanpınar'a göre, işte bu dikkat, onun mahsulü olan şahsi tecrübe ve bu tecrübelerin birbirine eklenmesinden doğan bilgidir. Batı ile Doğu arasındaki fark, aynı zamanda yaptığı işi şahsen yaşamak, onun vasıtası ile realitenin içine ryiden iyiye yerleşme keyfiyetidir (27). Tanpınar'dan yola çıkarsak, Türkiye'de muhayyilenin sınırlı olduğunu, ya da neredeyse yok olduğunu, bunun en önemli nedenlerinden birinin de yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi Batılı bir felsefi kavrayıştan yoksun olmak ve Batılı kuramları içselleştirilmeden tüketmek olduğunu, bu nedenle de Türkiye'nin yüzünü her ne kadar Batıya çevirse de "Batılı" olmaktan çok "Doğulu" bir toplumu olduğunu söyleyebiliriz. Yi-

2 "Guinness'lik bayraklar", *Radikal* İki, 2 Kasım 2003. Yine örneğin Ahmet İnel ise, şekilci, aynıno devlet törenleri ve resepsiyonlarından yola çıkarak Cumhuriyet ritüellerinin Türkiye toplumunu simgeler mücazadesine mahkum ettiğine dikkat çekiyor ("Ayrışan Cumhuriyet ritüelleri", *Radikal* İki, 26 Ekim 2003).

ne benzer şekilde, Zeynep Direk, "Felsefede Modernleşmeci Düşünce" başlıklı makalesinde, 1940'larda Hilmi Ziya Ülken'in Batılılaşmanın, Batılı zihni, değerleri ve "naneviyat"ı da almak demek olduğunu söylemesinin, Türk modernleşmesinin Batı felsefesiyle ilişkisinin diyalektiğinde önemli bir an olduğunu belirtir ve bilimlen ve felsefeyi ithal etmenin, yalnızca birtakım kuramları öğrenmekten ibaret olmadığını; asıl meselelerin onları içselleştirebilmek, birtakım düşünsel alışkanlıklar kazanabilmek, Batı kültürüne, Batılı günlük yaşamın görüntüsünün taklidinden çok daha derin bir biçimde kendini açabilmek olduğunu söyler (2002: 430). Kanımca, bu temel sorun aşılanmadıkça, Türkiye'nin "Batılılaşma" arzusu, sıklıkla tartışma konusu edilmeye ve aşılamayan bir sorunsal olarak varlığını sürdürmeye, siyasal, ekonomik, toplumsal, bilimsel alanda olduğu kadar kültürel yaşam pratiklerinde de Batılı olmaktan çok Batıcı bir çizgide kalmaya devam edecek gibi görünüyor. Bütün bunları, başa dönecek olursak, düşünsel bir toplum olmaktan neden uzak olduğumuza dair bazı saptamalar ya da gözlemler olarak düşünebiliriz. Kısacası yukarıda sorulan "uzun zamandır inşa etmeye çalıştığımız modernleşme projesini biz nasıl dağıtacağız" sorusuyla başlayan bir dizi soruyla yüzleşmek Türkiye'de hâlâ çok zordur. Ancak öte yandan görünüşte de olsa, yüzeyle de olsa bir dağılmadan bahsediyorsak, "bu projeyi nasıl (oluyor da) dağıtıyoruz" sorusuyla yüzleşmenin tam da zamanıdır. Çünkü bizim gerçeklerimiz ya da sorunumuz belki de bu yüzeyledir, bu görünüştedir. Ve buna bakmak gerekir.

Türkiye'de Kültürel Dönüşüm ve Kitle İletişim Araçları

Türkiye'nin ne kadar çelişkili gibi görünse de 1980'lerde bir özgürleşme vaadinin içine girdiği doğrudur. Bu dönem, bir yanda baskıcı bir söylemin tüm ağırlığına rağmen, bir yandan da özgürleşmeci bir söylemin olanaklılığı içinde daha sivil bir söylemin ağırlığını hissettirdiği bir dönem oldu (Gürbilek, 1993). Baskı ortamının medyayı siyasal alandan özel yaşam alanına çekmesi ve özel yaşam alanının yeni bir tür haber kaynağı olarak ağırlık kazanması, sıradan insanın daha görünür hale gelmesine ya da başka bir deyişle Türkiye'de büyük siyasetin gölgesinde kalan "kapalı özne"nin açılmasına neden oldu. Teknolojik gelişmelerin ivmesiyle medyadaki dönüşüm, reklam sektörünün gelişmesi, özel yaşam alanının yeni bir haber kaynağı olarak belirmesi ve güçlenmesi 1980'lerden günümüze toplumdaki kültürel dönüşümde etkili olan unsurlar oldu. Kültürel dönüşümün göstereni ise 1980'lerin ikinci yarısından günümüze değin Gürbilek'in deyişimiyle toplumda yaşanan bir "söz patlaması"ydı. İnsanlar medyada kendileri hakkında bu döneme değin hiç olmadığı kadar konuştu: Gündelik yaşamında karşılaştığı olayları, sıkıntıları, mutlulukları, mutsuzlukları, kısacası bütün özel yaşamlarını gözler önüne serdi. Televizyon programları ve internet sitelerinde özellikle cinsellik, cinsel tercihler, aile içi şiddet, seks, intihar, ensest, tecavüz, aldatma vs. gibi konuşulamayan, konuşulmasında güçlük çekilen ve mahrem kabul edilen konuların medyada insanlar tarafından dile getirilmesi, ya da önceki dönemlere göre daha kolay ve sıklıkla dile getirilmesi ise yeni bir olgu olarak karşımıza çıktı. Başka bir deyişle "ye-

ni" olan, konuşulmasında güçlük çekilen bu konuların açığa çıkması, konuşulmaya, tartışılmaya başlaması ve bir tür çokdilliliğin ağırlık kazanmaya başlamasıydı. Kültürel yaşam içinde seçkin kültürün bastırıldığı alt kültürler yavaş yavaş kendi yüzünü göstermeye, bireye özgü farklı yaşamsal formların belirlemeye başladığı, ilerleyen süreçte ise, yasaklayıcı olmayan, kışkırtıcı, içerici, özgürleştirici vaatlerle dolu bir sivil söylem (Gürbilek, 1993: 7-8) belirlemeye başladı. Bütün bu yaşananlar bugüne kadar inşa edilen modern kimliğe bir tepkiyi içeriyordu. Baskı altına alınan bütün kimlikler, bir kısıtlanışlığın, bir arada kalmışlığın, bir kafa karışıklığının ruh haliyle geri dönüyordu. Ancak bu geri dönüş Gürbilek'in deyimiyle, hiçbir zaman bastırılmış olanın kendisi değildi. Bastırılanlar çıplak bir öfke, bir arsızlık, bir açlık olarak görünüyor, içinde taşıdığı özgürleşme vaadini de tüketiyordu (115). Her şey bir gösteri içinde, yüzeyle yaşanıyor, sesler hep geri kalmışlığın, hep geç kalmışlığın, baştan yenikliğinin, yoksulluğun, yoksunluğun, güçsüzlüğün sesine dönüşüyordu. Belki de bu nedenle hep ileriye gitme, yenme, zenginliğe tapınma, güce tapınma gibi eğilimler toplumda giderek daha da yaygınlık kazanıyordu. Hem Batılı olmak istiyor, hem onu öfkeyle yenmek de istiyorduk. Eurovizyon Şarkı Yarışması'nda kazanılan birinciliğin, ya da futbolda Avrupa ve dünyada elde edilen başarıların, Süreyya Ayhan'ın dünya çapında atletizmdeki başarısının vs. hep bir Batılı yenme mantığı içinde kutsanmasına ve abartılı kutlanışlarına tanık olduk. Öte yandan görüntüde hem çok parçalı/kültürlü (yerel ve etnik gruplar, din ve mezhep ayrıntıları, marjinal gruplar gibi...) bir toplum haline geliyor, bunları tanıtmaya başlıyor, hem de olağanüstü bir durumda Türk bayrağıyla, Türk kimliğiyle "milli birlik ve bütünlük" içinde aniden toparlanıyorduk. Hem yoksulu, güçsüzü seviyor, acıyor, hem de yoksulluğundan, güçsüzlüğünden dolayı nefret ediyorduk. Hem Batılı değer yargılarını, Batılı yaşam biçimlerini eleştiriyor, "kendimize dönme" istemi beliriyor, hem de bir büyülenme, özenti içinde bunları alıp hemen tüketiveriyorduk. Hem çekirdek aileye ya da evliliğe olan inancımız sarsılıyor, hem de fazla güvensiz, fazla huzursuz, marazi, her an cinnet geçirmeye hazır bir toplumda risk almaktan korkarak aileye sığınıyor, aileyi yeniden kutsuyorduk. Kısacası, yoksulluk, yoksunluk, hep bir şeylere geç kalmış olmanın getirdiği açlık, sabırsızlık, yüzeysellik içinde sürekli can sıkılan, endişeli, kaygılı, huzursuz, attığı hamleyi hemen geri çeken, bir kısıtlanışlık içinde yaşayan, bütün bunları bastırmak/ve ağmak için medyada -nasıl olursa olsun- hep görünmek isteyen insanların sahnelendiği, mahremi sayılan her şeyin dökülüp saçıldığı bir dönemi yaşıyorduk. Artık günümüzde Türkiye'nin huzursuz, kaygılı, mutsuz, yoksul, sinik⁴ bireyi bütün bunların tersi (huzurlu, kaygısız, mutlu, zengin, ve sonra tam aydınlanmış) olmak için, -olacağını düşünerek- her şeyiyle hep "görünmek", ba-

4 Burada "sinik" ifidi Halil Nalçacıoğlu'nun kavramsallaştırmasına dayanarak kullanıyorum. Nalçacıoğlu'na göre, Batıda (Almanya'da) toplumun üst katmanları için kullanılan ve modernleşmiş ama mutsuz bilincin ya da "aydınlanmış yanlış bilincin" (Sköterdijk, 1987: 5) olarak tanımlanan sinizm, Türkiye'de daha çok toplumun alt katmanları için "karanlık aydınlanmamış doğru bilincin" kipi olarak varlığını sürdürüyor. Uyanıklığa beslendiği bu bilince göre, bu ülkede her an her şey olabilir, o halde gereken tedbir alınmalı, uyarıklığın getirildiği her şey yapılmalıdır. Vatan için ucuz mal satın alma da, ya da ne olur ne olmaz diye bir kenarda Amerikan doları stoklama da bu "uyanık" doğru bilince örnek teşkil edebilir (2002: 305-306).

kişilerin nesnesi olmak istiyor. Show TV'nin bir süre önce yayımlanan *Ben Evleniyorum* yarışma programında, "Türkiye'nin en ünlü gelin adaylarından" -ve sonra en ünlü gelini olan- Ş. Algan şunu söylüyordu: "Atilla ile aşkımızı bütün Türkiye'nin 'gözleri' önünde yaşamak bize gurur veriyor". Bu tek bir cümle bile Türkiye'deki seyirsellik, yüzeysellik, yoksunluğun özeti gibidir. Türkiye'de insanların gurur, onur, zenginlik, güç vs. kaynağı medyada "gözler" önünde olmakta artık. Bunun için en uygun slogan belki de şuydu: "Seyrediliyoruz, o halde varız". Seyredenleri -ve seyredirken bir gün seyredilme umuduyla yanıp tutuşan biçareleri- de unutmamak gerek: Her gün Türkiye'nin en ünlü gelin adayıyla yatıp kalkanları, yani gece gündüz televizyon kanallarının ve aylık olarak belirli bir miktar ödeme yaptığı özel kanallarının başında olanları. Bu programa canlı telefon bağlantısıyla katılan bir izleyici, tam da bunu söylüyordu: "Her gün sizinle yatıp kalkıyoruz; siz uyuduğunuzda uyuyor, sabah da gözümüzü sizinle açıyoruz" diyordu. O halde şunu da söylemek/telemek gerekiyor sanırım: "Seyrediyoruz, o halde varız".

Kısacası Türkiye 1980'lerden günümüze modernleşme projesinin kültürel alanda, "göz"de ve "söz"de dağılmaya başlamasının krizini yaşıyor. Bu krizdeki bütün görün-gülerde ise, Türkiye'nin halet-i ruhiyesinin bir resmi karşımıza çıkıyor. Bu kültürel dönüşüm, gerçekte Türkiye'nin Batılı anlamda düşünürsel bir toplum olmaktan (nasıl) uzak olduğunun, özgürleşmeyi seyire, görüntüye dayalı bir yüzeysellekle ancak piyasa içinde (nasıl) üretip tükettiğinin göstergesidir.

Hemen belirtmek gerekir ki, günümüzde, kitle iletişim araçlarındaki pek çok tür de, geleneksel söylemi yeniden üretmekte, gelenekselliği rasyonelleştirmektedir. Bunun için sadece kadın ve aile programlarına, ana haber programlarına bakmak bile yeterlidir. Günümüz Türkiye'sinde, gelenekseli alkoyan bir söylem özellikle kitle iletişim araçlarında insanların gündelik yaşam deneyimlerinin söze dökülmesiyle daha da görünür hale gelmiştir. Cinsiyet, cinsel tercihler, etnik statüler, ırk, vs. gibi kültürel kimlikler kendilerine medyada daha çok ifade alanı bulabilmekte birlikte, bu konuların konuşulmasında geleneksel söylemin işlerlikte olduğunu söylemek çok yanlış olmayacaktır. Yapılan pek çok televizyon programlarına, geleneksel milliyetçi muhafazakâr söylemin izdüşümleri yansımaktadır. Bu türlerde, cinsel ayrımcılık, toplumsal cinsiyet rolleri, etnik ayrımcılık, vs... yeniden üretilmekte, kadın, erkek gibi özne konumlarının ve devlet, polis, vatan, millet vb. gibi kavramların çerçevesi çoğu kez hiçbir esnekliğe ve farklı/marjinal görüşlere yer verilmeksizin geleneksel söylemle katı bir biçimde çerçelenmektedir.

Kaynakça

- Beck, Ulrich, (1999), *Siyasallığın İcadı*, Çev. Nihat Ülner, İstanbul: İletişim.
- (1992), *Risk Society: Towards a New Modernity*, Çev. Mark Ritter, London: Sage.
- Benhabib, Seyla (1999), *Modernizm Evrensellik ve Birey Çağdaş Ahlak Felsefesine Katkılar*, İstanbul: Ayrıntı.
- Direk, Zeynep (2002), "Felsefede Modernleşmeci Düşünce", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, Cilt 3, Modernleşme ve Batıcılık, İstanbul: İletişim, 428-441.
- Foucault, Michel (2000), *Entelektüelin Siyasal İşlevi, Seçme Yazılar I*, Çev. Osman Akınhay ve diğ., İstanbul: Ayrıntı.
- Göle, Nilüfer (2001), *Modern Mahrem, Moderniyet ve Ötünme*, İstanbul: Metis.
- Gürbilek, Nurdan (1993), *Vitrinde Yaşamak, 1980'lerin Kültürel İklimi*, İstanbul: Metis. İkinci Basım.
- İnel, Ahmet (2003), "Ayınleşen Cumhuriyet Ritüelleri", *Radikal* 2, 26.10.2003.
- Mardin, Şerif (2000), *Türk Modernleşmesi/Makaleler IV*, İstanbul: İletişim.
- Nalçaoğlu, Halil (2000), "Risk Society: Towards a New Modernity", *Kültür ve İletişim*, Kitap Eleştirisi, 3/1, 124-127.
- (2002), "Toprakların Altı, Üstü ve Ötesi", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, Cilt 4, Milliyetçilik, İstanbul: İletişim, 293-309.
- Tanpınar, Ahmet, Hamdi (1996), *Yaşadığım Gibi*, Haz. Birol Emil, İstanbul: Dergâh.
- Türker, Yıldırım (2003), "Guinness'lik Bayraklar", *Radikal* 2, 02.11.2003.
- Zizek, Slavoj (2003), "Matrix: Veya Sapıklığın İki Yüzü," *Matrix ve Felsefe* içinde, Çev. Murat Sağlam, İstanbul: Güncel Yayıncılık.

Özet

Batıda olduğu gibi Türkiye gibi üçüncü dünya ülkelerinde de aklın egemenliğinde dayatılan modernleşme pratikleri krize girmiştir. Batı kendi içinde modernleşme pratiklerini siyasi, sosyal, felsefi, kültürel alanda yeniden sorgular ve bu konuda bir değişim/dönüşüm içinde görünürken, Türkiye'de çizgisellik sütunu üzerine kurulmuş, batılı olmaktan çok batıcı modernleşme politikalarının hâlâ ağırlıkta olduğu gözlemlenmektedir. Batıda modernliğin geldiği son aşama bireyselleşmeye ve özgürleşmeye dayalı düşününsel modernlik üzerinden tartışılır ve sorgulanırken, Türkiye gibi ülkeler bu süreçten uzaktır. Türkiye'de olup biten ise, kitle iletişim araçlarının da etkisiyle, yanılsamalı bir özgürlük içinde, modernleşme projesinin sadece 'gözde' ve 'sözde' dağılmasıyla ilgili bir kriz görüntüsüdür.

Anahtar Sözcükler: Modernleşme/Batılılaşma, kriz, düşününsel modernlik, kitle iletişim araçları, yanılsamalı özgürlük.

Abstract

Modernization practical get crisised in third world country like Turkiye as like in the Occident -which insisted on mind's sovereignty- Society of the Occident interrogates again their modernization practicals in political, social, philosophical and cultural area and they seems like in chaning/transformation but in Turkiye it is on one line. We can see that there is still dominant occidental modernization politics more than being admirer of the Occident. In the Occident, while the last level of modernity is being discussed and interrogated base on reflexivity modernity on individualization and becoming free but countries like Turkiye is so far from that process. What is being in Turkiye is image of crisis about disperse of -by the effect of mass media in freedom by illusion-, project of modernization not real just "so-visual" and just "so-called".

Key Words: Modernization/Westernization, crisis, reflexivity modernity, mass media, freedom by illusion.